

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QAFQAZDA LİDER DÖVLƏTƏ ÇEVRİLMƏSİNDƏ İLHAM ƏLİYEVİN ROLU

İxtisas: 5502.01 – Ümumi tarix
Elm sahəsi: Tarix

İddiaçı: Ülkər Kərim qızı Məmmədzadə

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2022

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin Qafqaz xalqları tarixi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Tarix üzrə elmlər doktoru, professor
İradə Mehtiqulu qızı Hüseynova

Rəsmi opponentlər: AMEA-nın müxbir üzvü, tarix üzrə
elmlər doktoru, professor
Musa Cəfər oğlu Qasımlı
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sona Səbəddin qızı Məhərrəmova
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru
İradə Xalid qızı Əliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.20 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: _____ tarix üzrə elmlər doktoru, professor
İbrahim Xudaverdi oğlu Zeynalov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: _____ tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Kəmalə Telman qızı Nəcəfova

Elmi seminarın sədri: _____ tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Lalə Cavid qızı Hüseynova

I.DİSSERTASIYA İŞİNİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktualığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan xalqının təkidi ilə ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə gəlməsindən sonra ölkənin ictimai-siyasi, sosial, iqtisadi, elmi-mədəni həyatında, beynəlxalq əlaqələrində dönüş yarandı, elmi əsaslara, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun müstəqil dövlət quruculuğu prosesi başlandı. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, vətəndaş hüquqlarının qorunması, sosial-iqtisadi məsələlərin həlli istiqamətində davamlı olaraq yeni və təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirildi, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində ciddi irəliləyişlər baş verdi. Ulu öndər ölkədə azad, dünyəvi, hüquqi dövlətin əsasını qoydu və yürütdüyü ardıcıl islahatlarla dövlətçiliyi daha da möhkəmləndirib inkişaf etdirməyə başladı.

Dövlətin və xalqın intensiv şəkildə tərəqqi etməsini taleyüklü dövrlərdə ona başçılıq edən fenomenal özəlliklərə sahib lider təyin edir. 1993-cü ildən etibarən ümummillə lider Heydər Əliyevin ölkəni xilas etmə missiyası nə qədər vacib idisə, 2003-cü ildən sonrakı mərhələdə də bu missiyanın davam etdirilməsinə ehtiyac var idi. Hətta o zaman Heydər Əliyevdən sonra Respublikanın taleyinin nə cür olacağı haqqında düşüncələr də az sayda deyildi. Prezident İlham Əliyev xalq tərəfindən Prezident seçildikdən sonra ümummillə liderin yaratdığı inkişaf strategiyasının mükəmməl şəkildə davam etdirilməsinə, onu dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmağa, Respublikanın intensiv inkişaf yolunda addımlamasına imkan yarada biləcəyini sübuta yetirdi. Ulu öndərin ciddi elmi təməllərə əsaslanan tərəqqi strategiyasını inamla davam etdirən Prezident İlham Əliyev çox az bir zamanda Azərbaycanı Qafqaz regionunun ən intensiv tərəqqi edən, dəyişməz və qüdrətli ölkəsinə çevirməyə nail oldu.

Azad Azərbaycan artıq 18 ildir ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə gələcəyə doğru uğurla irəliləyir. Onun rəhbərliyi ilə respublikamız dünyada dayanıqlı iqtisadiyyata və vacib geostrateji mövqeyə sahib olan bir ölkə kimi tanınır, Qafqaz regionunda özünə lider dövlət olaraq nüfuz əldə etmişdir. Qafqazın lider dövləti kimi Azərbaycan artıq regionda hadisələrin inkişafı istiqamətini

müəyyənləşdirən aparıcı rola malikdir və təsadüfi deyildir ki, bölgəyə iqtisadi və siyasi maraq göstərən dünya dövlətləri, beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanın mövqeyini nəzərə alıb onunla hesablaşmağa vadar olurlar.

Azərbaycan II Qarabağ müharibəsindəki qələbəsindən sonra Cənubi Qafqaz regionunda yaranan yeni geosiyasi şərtlər çərçivəsində özünün liderlik mövqeyini daha da möhkəmlətməmiş oldu. İlham Əliyev özünün liderlik keyfiyyətlərini və Azərbaycan Respublikasının Ali baş komandanı kimi professionallığını 2020-ci ilin 27 sentyabrında Ermənistanın növbəti təxribatlarına qarşı başladığı əks-hücum əməliyyatları – II Qarabağ müharibəsi zamanı bir daha sübut etmiş oldu. Məhz İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan ordusu və Azərbaycan xalqı vahid şəkildə təşkilatlanaraq Vətən müharibəsində qələbə qazandı və 30 ilə yaxın müddətdə Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş torpaqlarını geri qaytardı. Azərbaycanın tarixi qələbəsi eyni zamanda bütün regionda qüvvələr nisbətində dəyişikliklərə səbəb olaraq yeni geosiyasi vəziyyət yaratdı. 10 noyabr 2020-ci ildə imzalanan Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan dövlət başçılarının bəyənəti münafiqşəyə son qoymaq niyyəti güdür, Azərbaycan və Ermənistan, bütövlükdə isə bütün regionda kommunikasiyaların açılmasını nəzərdə tuturdu. Burada söhbət “3+3” formatında Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Türkiyə, Rusiya və İran arasında regional əməkdaşlıqdan da gedir. Region ölkələri arasında bir sıra ziddiyyətlər hələ də qalmaqda olmasına baxmayaraq bu istiqamətdə müəyyən fəaliyyət də müşahidə edilməkdədir. İstənilən halda bu əməkdaşlıqda açar ölkə rolunu oynayacaq ölkə kimi Azərbaycanı göstərmək heç də səhv olmaz. Çünki Azərbaycan yerləşdiyi geosiyasi mövqe baxımından Şimal və Cənubun, Şərq və Qərbin qovşağında yerləşdiyindən indiki şəraitdə bu kommunikasiyaların açılması Azərbaycanın regiondakı liderlik mövqeyini daha da möhkəmlətməsinə səbəb olacaq əsas amillərdən olacaqdır.

Tam müstəqil siyasət yürüdən Azərbaycan dövləti beynəlxalq şəraitdən, maliyyə və iqtisadi böhrandan asılı olmayaraq dinamik və hərtərəfli inkişaf edir, öz siyasi, sosial-iqtisadi qüdrətini artırır, dünyadakı mövqelərini daim möhkəmləndirir. Güclü iqtisadiyyat və

sosial siyasət, vətəndaş cəmiyyətinin gücləndirilməsi, qanunun aliliyinin qurulması, demokratiyanın inkişafı, siyasi islahatların həyata keçirilməsi və dərinləşməsi - bunlar hamısı Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı üçün mühüm amillərdir.

Qeyd edilənlər dissertasiya mövzusunun aktuallığını aydın şəkildə ortaya çıxarmış, onun araşdırma obyektini kimi seçilməsini şərtləndirmişdir. Dissertasiya işində araşdırılan məsələlərin aktuallığı bu istiqamətdə tədqiqat aparmağımıza zəmin yaratmışdır. Mövzusunun açıqlanması baxımından onun işlənmə dərəcəsini göstərən və tədqiqat zamanı istifadə edilən ədəbiyyatları, nəzərdən keçirilən işləri bir neçə qrupa ayırmaq olar:

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi varisi olduğunu, həyata keçirdiyi siyasətin bütün istiqamətlərdə onun əsasını qoyduğu kursu davam etdirdiyini nəzərə alaraq dissertasiya işi üzərində işləyərkən ilk növbədə Heydər Əliyevin şəxsiyyəti, həyatı və fəaliyyətinə həsr edilmiş işlərdən geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Bu qrupa ilk növbədə Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan dövlətinin Prezidenti olduğu müddətdəki çıxışları, nitqləri, bəyanatları, müsahibələri, məktubları, məruzələri, müraciətləri və fərmanlarını özündə ehtiva edən 46 cildlik “Müstəqilliyimiz əbədidir” çoxcildliyini aid etmək olar. Çoxcildliyin müxtəlif cildlərindən Ümummilli liderin fəaliyyətinin müxtəlif aspektləri təhlil edilərkən istifadə edilmişdir.¹

Bu qrupa daxil olan tədqiqat işlərinin əksəriyyəti tarixçi alim İ.M.Hüseynovaya aiddir. Belə ki, İ.M.Hüseynova Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətini ən geniş və hərtərəfli tədqiq edən tədqiqatçılardan biridir, qeyd edilən mövzuda bir çox monoqrafiya, dərslik və kitabların müəllifidir.²

¹ Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] / H.Ə.Əliyev. – Bakı: Azər nəşr, – c.2. – 1997. – 604 s.

² Hüseynova, İ.M. Dövlətçilik naminə / İ.M.Hüseynova. – Bakı: Bakı Universiteti, – 2001. – 294 s.; Hüseynova, İ.M. Elmin yüksək zirvələrini fəth edən alim // – Bakı: Azərbaycan elm və mədəniyyət xadimləri, – 2014. №3, – s.38–40; Hüseynova, İ.M. Heydər Əliyev mütərəqqi sosial siyasət modelinin banisidir // Xalq qəzeti. – 2014, 13 may. – s.3; Hüseynova, İ.M. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi / İ.M. Hüseynova. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2008. – 672 s.; Hüseynova, İ.M.

İradə Hüseynova “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması və möhkəmləndirilməsində Heydər Əliyevin rolu” mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmiş ilk tarixçi alimdir. Onun bu tədqiqat işi ilə elmin yeni istiqamətinin – “Əliyevşünaslıq”ın əsası qoyulmuşdur. İ.Hüseynova öz tədqiqat işini Rusiya Federasiyası və Azərbaycanın müxtəlif dövlət arxivlərindən toplanmış zəngin, ilkin mənbələr, çoxu elmi dövriyyəyə ilk dəfə daxil edilən məxəzlər əsasında, respublikada və xaricdə çap olunmuş bütün elmi ədəbiyyatın təhlili və ümumiləşdirilməsi nəticəsində işləyib hazırlamışdır. Xüsusi olaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, müəllif tərəfindən ilk dəfə olaraq böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin şəxsi arxivindən istifadə edilmişdir.³

Onun monoqrafiyalarından biri olan “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu” əsəri müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, fenomenal siyasətçi və dövlət xadimi, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi və dövlətçilik fəaliyyətinin əsas aspekt və mərhələlərinin zəngin arxiv materialları əsasında araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Bu kitabda böyük öndərin həyat və fəaliyyəti hərtərəfli, sistemli şəkildə təhlil olunur və elmi cəhətdən əsaslandırılır.⁴

Monoqrafiyanın I və II fəsilərində müəllif tərəfindən haqlı olaraq, Heydər Əliyevin ötən əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanı gələcək müstəqilliyə aparan yolda həyata keçirdiyi işlər müasir dövlətçilik prinsipləri və yeni siyasi təfəkkür prizmasında tədqiq və təhlil edilir. Monoqrafiyanın böyük hissəsi isə 1993-cü il 15 iyundan başlanan Milli Qurtuluş mərhələsinin, xüsusən, Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi fəaliyyətinin bütün istiqamətlərinin işıqlandırılmasına həsr olunmuşdur.

Müstəqil Azərbaycan Hüseynova, İ.M. Müstəqilliyimizin təminatçısı / İ.M.Hüseynova. – Bakı: Təhsil, – 2003. – 504 s.; Hüseynova, İ.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması və möhkəmləndirilməsində Heydər Əliyevin rolu: /tarix e. d–ru a. dər. al. üçün təq. ol. dis./ – Bakı, 2004. – 426 s. və d.

³ Hüseynova, İ.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması və möhkəmləndirilməsində Heydər Əliyevin rolu: /tarix e. d–ru a. dər. al. üçün təq. ol. dis./ – Bakı, 2004. – 426 s.

⁴ Hüseynova, İ.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu / İ.M.Hüseynova. – Bakı: Təhsil, – 2004. – 472 s.

“Dövlətçilik naminə” adlı kitabda İ.M.Hüseynovanın Azərbaycan dövlətçiliyinin yaranması və qorunması istiqamətində Heydər Əliyevin görmüş olduğu işlər barədə tarixi və elmi-publisistik yazıları toplanmışdır.⁵

“Tarix. Zaman. Düşüncələr” adlı kitabda əsasən müstəqilliyimizin möhkəmlənməsi proseslərinin önündə dayanan tarixi şəxsiyyət, XX əsrin nəhəng simalarından biri olan Heydər Əliyevin xidmətləri müxtəlif istiqamətli məqalələrlə təhlil edilmişdir.⁶ Qeyd edilmiş kitabda Qafqaz bölgəsində sülhün və sabitliyin möhkəmləndirilməsində Heydər Əliyevin rolundan bəhs edilərək mədəni-etnik rəngarənglik baxımından unikal bir region olan Qafqazda Ulu öndərin aparmış olduğu sülhsevər xarici siyasətin Qafqaz xalqları arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsində və dərinləşdirilməsində, inteqrasiya proseslərinin inkişafında mühüm təminat olması məsələləri araşdırılmışdır.

İ.M.Hüseynovanın növbəti kitabı – “Müstəqilliyimizin təminatçısı” kitabında əksini tapan Qurtuluş mübarizəsi, hüquqi, demokratik hökumətin qurulmasına yönəlmiş islahatlar haqqında dərc olunan elmi məqalələr Ulu Öndərin ölkədə, Qafqazda sülhün və sabitliyin qorunmasına yönəlmiş xarici siyasət strategiyasına həsr edilib.⁷ Kitabda Ulu öndərin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə ölkədə baş vermiş müsbət dəyişikliklərdən, onun fəvqəladə idarəçilik və islahatçılıq keyfiyyətlərindən bəhs olunur. Həmçinin milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, vətəndaşların sosial həyat tərzinin yaxşılaşdırılması, demokratik inkişaf tərzinin sürətləndirilməsi, təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi, ölkənin geopolitik məkanda öz mövqelərini möhkəmləndirməsi və s. bu kimi vacib məsələlər nəşrdə geniş əhatə olunmuşdur.

İ.M.Hüseynovanın “Heydər Əliyev və Qafqazda Sülh Prosesi” dərsliyində Heydər Əliyevin Qafqaz bölgəsində sülh, təhlükəsizlik və

⁵ Hüseynova, İ.M. Dövlətçilik naminə / İ.M.Hüseynova. – Bakı: Bakı Universiteti, –2001. – 294 s.

⁶ Hüseynova, İ.M. Tarix, zaman, düşüncələr: [5 cildə] / İ.M.Hüseynova. – Bakı: Elm və təhsil, – c.1. – 2016. – 512 s.

⁷ Hüseynova, İ.M. Müstəqilliyimizin təminatçısı / İ.M.Hüseynova. – Bakı: Təhsil, – 2003. – 504 s.

sabitliyin təmin edilməsindəki bir çox fəaliyyəti sistemli və elmi şəkildə təhlil edilmişdir. Tarixi, mədəni, siyasi və iqtisadi zənginliyə və biliyə əsaslanan müəllif mahiyyət etibarilə ümummilliyət lideri Heydər Əliyevin Qafqazdakı milli münaqişələrin sülh yolu ilə həll edilməsində və bölgədə sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunmasında misilsiz rolunu araşdırır. Müəllif qeyd edir ki, *“Heydər Əliyev respublika inkişaf strategiyasında Qafqaz xalqları ilə ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişləndirilməsinin vacibliyini vurğulayırdı. Bu məsələdə Heydər Əliyev əvvəlcə mövcud tarixi ənənələrdən geniş istifadə etdi. Qafqazın bütün dəyərlərinə və mədəni ideologiyalarına yaxşı bələd olan Lider, Qafqazda sülhün, sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin olunmasında və regional əməkdaşlığın təşviqində misilsiz rol oynadı”*.⁸

Bundan başqa Bakı Dövlət Universitetinin professor-müəllim heyəti tərəfindən hazırlanmış və 2021-ci ildə çap edilmiş *“Qarabağ Azərbaycandır! Zəfər epopeyası”* adlı kollektiv monoqrafiyanın yazılmasında İ.M.Hüseynova *“Heydər Əliyevin Qarabağ siyasəti və onun Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəsi”* adlı bölmənin müəllifi kimi iştirak etmişdir.⁹ Burada müəllif Heydər Əliyevin hələ Sovet dövründə hakimiyyətdə olarkən ermənilərin dövrü olaraq baş qaldıran separatizm cəhdlərinin qarşısını alması, II dəfə müstəqil Azərbaycanda hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra isə siyasətinin başlıca istiqaməti kimi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpasını seçməsi kimi məsələləri təhlil etmişdir.

Dissertasiyada Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyasının müxtəlif aspektləri təhlil edilərkən əsasən Ə.Muradovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış *“Azərbaycanın iqtisadi inkişafının Heydər Əliyev strategiyası”*, A.Ə.Əliyev və A.Ş.Şəkəreliyevin müəllifi olduğu *“Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti”* mövzusunda monoqrafiyalardan istifadə edilmişdir.¹⁰ Belə

⁸ Hüseynova, İ.M. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi / İ.M.Hüseynova. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2008. – 672 s., – s.583.

⁹ Qarabağ Azərbaycandır! Zəfər epopeyası. Kollektiv monoqrafiya. – Bakı: Azəri poliqrafiya, – 2021. – 600 s., – s.189-210.

¹⁰ Azərbaycanın iqtisadi inkişafının Heydər Əliyev strategiyası: Monoqrafiya / Elmi redaktor Ə.Muradov – Bakı: Şərq-Qərb, – 2019. – 328 s.; Əliyev, A.Ə. Bazar

ki, bu tədqiqat işlərində müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycandakı vəziyyət və iqtisadi böhranın səbəbləri göstərilmiş, Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra hazırlayıb həyata keçirdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının köməyiylə qısa zamanda mövcud problemləri aradan qaldırması, iqtisadi inkişafa nail olması, bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində iqtisadi siyasəti uğurlu şəkildə həyata keçirməsi kimi məqamlar ətraflı təhlil edilmişdir.

2. Tədqiqat zamanı istifadə edilmiş işlərin digər qrupunu AR Prezidenti İlham Əliyevin şəxsiyyəti və siyasi fəaliyyətinin öyrənilməsinə həsr edilmiş tədqiqat işləri təşkil edir. Bu qrupa daxil olan ən böyük mənbə kimi 2021-ci ilin noyabr ayında artıq 113-cü cildi nəşr edilən və AR Prezidenti İlham Əliyevin çıxışları, nitqləri, bəyanatları, müsahibələri, məktubları, məruzələri və müraciətlərindən ibarət olan “İnkişaf-məqsədimizdir” çoxcildliyi çıxış edir.¹¹ Bu çoxcildliyin sonuncu cildlərindəki materiallar II Qarabağ müharibəsindən sonrakı dövrü əhatə edir və bu baxımdan həmin istiqamətdə son hadisələrin araşdırılmasında əvəzsiz mənbə rolunu oynayırlar.

Professor İ.M.Hüseynova öz başlıca tədqiqat mövzusunda biri kimi eyni zamanda Ulu öndərin siyasi varisi kimi İlham Əliyevin siyasi fəaliyyətinin öyrənilməsinə də seçmişdir. O, bir lider kimi İlham Əliyevin fəaliyyətini araşdırdığı müxtəlif məqalələrin və 2021-ci ildə çapdan çıxan “İlham Əliyev və zəfər tariximizin şanlı səhifələri” adlı monoqrafiyanın müəllifidir.¹² Bu tədqiqat işlərində

iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti / A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkərəliyev. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2002. – 440 s.

¹¹Əliyev, İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: [113 cilddə] / İ.H.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, – c.8. – 2011. – 408 s.; Əliyev, İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: [113 cilddə] / İ.H.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, – c.18. – 2014. – 423 s.; Əliyev, İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: [113 cilddə] / İ.H. Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, – c.24. – 2015. – 408 s.; Əliyev, İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: [113 cilddə] / İ.H.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, – c.26. – 2015. – 400 s. və d.

¹² Hüseynova, İ.M. İlham Əliyev yeni əsrimizin lideridir // – Bakı: Dirçəliş – XXI əsr, – 2003. №59, – s.108-119; Hüseynova, İ.M. Azərbaycan İlham Əliyev rəhbərliyi ilə yeni zirvələr fəth edəcək // – Bakı: Zəriflik, – 2015. №20, – s. 58-59; Hüseynova, İ.M. Azərbaycan müasir dünyada: demokratik inkişaf yolu və tarixi nailiyyətlər // Yeni Azərbaycan Partiyasının təşəbbüsü ilə Azərbaycanın

alim müasir dünyada yüksək templərlə inkişaf edən Azərbaycanın dövlət başçısı olan İlham Əliyevin lider kimi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmış, onun fəaliyyətinin başlıca istiqamətlərini təhlil etmiş, sonuncu kitabda isə xüsusilə, 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Prezident İlham Əliyevin başçılığı ilə Azərbaycanın qüdrətli ordusunun göstərmiş olduğu qəhrəmanlıq və xalq-iqtidar birliyi nəticəsində Qarabağın azad olunması ilə tarixi ədalətin bərpaşından bəhs etmişdir.

Bu qrupa daxil olan tədqiqat işlərindən biri də Q.M. Paşayevin “Xilaskarlar” adlı monoqrafiyasıdır.¹³ Q. Paşayev özünün kitabında azərbaycançılıqdan ictimai-siyasi müstəvidə bəhs edərək, Ümummilli lider Heydər Əliyev və AR dövlət başçısı İlham Əliyevin uğurlu dövlətçilik fəaliyyəti və ölkəmizə qazandırdıqları çoxistiqamətli qələbələrin timsalında onların Azərbaycan xalqının tarixində xilaskarlıq missiyasını həyata keçirmələrini ətraflı şəkildə diqqətə çatdırmışdır. Ümumilikdə, qeyd etmək olar ki, bu kitabda Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev epoxası ümumiləşdirilərək, vahid bir bütövün hissələri olaraq göstərilmişdir.

Diqqət çəkən işlərdən biri YAP Mərkəzi Aparatının təşəbbüsü ilə hazırlanmış, müəllifi N.Qələndərli, məsləhətçisi və "Ön söz"ünün müəllifi, YAP sədrinin müavini və Mərkəzi Aparatının rəhbəri T.Budaqov olan “İlham Əliyev - Böyük yolun müzəffər davamçısı: 60 ilə sığan tarix” kitabıdır.¹⁴ Öncəki kitabda olduğu kimi burada da Heydər Əliyev və İlham Əliyevin fəaliyyəti, həyata keçirdikləri siyasət bir-biri ilə vəhdətdə, biri digərinin davamı kimi təhlil edilmiş və Prezident İlham Əliyevin siyasi varislik prinsipinə əsaslanaraq reallaşdırdığı milli inkişaf strategiyası, eləcə də daim milli maraqları

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş “Azərbaycan müasir dünyada” mövzusunda keçirilən konfransın materialları, – Bakı, – 2015, – s.230-258; Hüseynova, İ.M. İlham Əliyev və zəfər tariximizin şanlı səhifələri / İ.M.Hüseynova. – Bakı: Füyuzat, – 2021. – 224 s. və d.

¹³ Paşayev, Q.M. Xilaskarlar /Q. Paşayev. – Bakı: Təhsil, – 2021. – 135 s.

¹⁴ Qələndərli, N. İlham Əliyev – Böyük yolun müzəffər davamçısı: 60 ilə sığan tarix /N.Qələndərli. – Bakı: Teas Press, – 2021. – 595 s.

əsas götürən xarici siyasət kursunun başlıca istiqamətləri tədqiq edilmişdir.

Bu qrupa daxil olan işlərin növbəti və yeni istiqamətini II Qarabağ müharibəsində Ali baş komandan İlham Əliyevin başçılığı və səyləri nəticəsində Azərbaycanın 30 ilə yaxın davam edən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində qələbə qazanması və işğal altında olan torpaqlarını azad etməsinə həsr edilmiş müxtəlif kitablar təşkil edir. Belə ki, 2021-ci il bu baxımdan səmərəli olmuş, həm II Qarabağ müharibəsinin, həm də 44 günlük müharibə zamanı İlham Əliyevin fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini dərinlən təhlil edən bir çox kitab çap edilmişdir. Bu mövzunu tədqiq edən müəlliflərdən B.Y.Sadiqov, E.Əzizov, S.Heydərova, E.Şahinoğlu və d.ni göstərmək olar.¹⁵ Onların tədqiqat işlərində Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Ordusunun qazandığı qələbədə söz açılır, bu qələbənin tarixi-siyasi əhəmiyyəti izah edilir, ölkədə 2003-2020-ci illərdə həyata keçirilən ordu quruculuğunun mahiyyəti və əhəmiyyəti göstərilir, Azərbaycanın bu münaqişədə qələbə qazanmağa çatdıran dövlət siyasətinin siyasi, sosial-iqtisadi, diplomatik aspektləri araşdırılır, “Dəmir yumruq” əməliyyatının gedişi və nəticələri göstərilir.

Bundan başqa müxtəlif qurumlar, məsələn AMEA, AMEA-nın İnsan hüquqları İnstitutu, Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu, YAP, Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası və d.in təşəbbüsü ilə Prezident İlham Əliyevin II Qarabağ müharibəsinin gedişində həyata keçirdiyi siyasət, tədbirlər barədə xalqa müraciət və çıxışları, onun müharibənin reallıqları ilə bağlı aparıcı televiziya kanalları, informasiya agentlikləri və qəzetlərə verdiyi müsahibələri, Türkiyənin və bununla yanaşı bir sıra digər ölkələrin hökumət və dövlət xadimləri ilə görüşləri zamanı etdiyi çıxışlarını, qəbul etdiyi

¹⁵Heydərova, S. Azərbaycanın dövlət siyasətində Qarabağa aparan yol [Mətn] /S.Heydərova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2021. – 119 s.; Sadiqov, B.Y. Xilaskar İlham Əliyev: [Mətn] /B.Y.Sadiqov. – Bakı: Hədəf Nəşrləri, – 2021. – 317 s.; Şahinoğlu, E. Dəmir yumruq /E. Şahinoğlu. – Bakı: Qanun, – 2021. – 279 s.; Vətən müharibəsi tarixi. Şəxsiyyət faktoru: 27 sentyabr – 10 noyabr 2020-ci il / layihənin rəhbəri E.Əzizov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2021. – 442 s.

fərman və sərəncamları, eləcə də müharibə dövründə dövlət başçısının Twitter səhifəsində yazdığı və bütün Azərbaycan xalqının böyük həyəcanla gözlədiyi "tvitlər"i də müxtəlif meyarlar əsasında qruplaşdıran bir sıra toplularda çap etmişdir.¹⁶ Bütün bu kitablar, əlbəttə ki, tədqiqatçılara son illərin hadisələrini, tarixini daha dərinəndən araşdırmağa daha çox imkanlar yaradır.

3. Nəzərdən keçirilmiş tədqiqat işlərinin üçüncü qrupuna beynəlxalq münasibətlər, beynəlxalq və regional siyasət, Qafqazda geosiyasi vəziyyət, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti və region ölkələri ilə qarşılıqlı münasibətləri, Xəzərin statusu ətrafında diplomatik mübarizə, Azərbaycan neft strategiyası və s. kimi mövzulara həsr edilmiş və dissertasiya işində elmi-nəzəri mənbə kimi istifadə edilən işlər daxildir.

Qeyd edilən mövzuları araşdıran tədqiqatçılardan biri kimi Hikmət Babaoğlunu göstərmək olar. Onun “Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətində yeri və rolu” adlı monoqrafiyasında da qeyd edilən problemlərin tədqiqi ətraflı şəkildə əhatə olunmuşdur.¹⁷ Monoqrafiyada Azərbaycan siyasi elmində ilk dəfə olaraq müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycan Respublikasının yeri və rolu kompleks şəkildə tədqiq edilmiş, regionda və dünyada baş verən proseslərdə onun müstəqil aktor kimi aldığı qərarlar və bu qərarların siyasi proseslərə təsiri məsələləri, AR-in xarici siyasətinin əsas prinsip və prioritetləri, AR-in xarici siyasətinin formalaşmasında Heydər Əliyevin rolu, AR-in beynəlxalq

¹⁶ İlham Əliyev: “Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq!” /Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası (AVCİYA). –Bakı: AVCİYA, – 2021. – 225 s.; Qarabağ Azərbaycandır! /Azərb. Resp. baş Prokurorluğu; hazırl. K. Əliyev; baş red. H.Məmmədov. – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu, – 2021. – 590 s.; 44 günlük diplomatiya dərsləri / ideya müəllifi. A. Mustafazadə. – Bakı: Elm və təhsil, – 2021. – 251 s.; Zəfər salnaməsinin 44 günü / layihə. rəhb. və tərt. müəl. A.Novruzov. – Bakı: Maarif, – 2021. – 318 s.; Zəfər salnaməsi /YAP; baş red. N.Cabbarlı. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2021. – 535 s.; Zəfər yolu: Qarabağ savaşıdan Şuşa Bəyannaməsinədək/layihənin rəhb. və ön söz. müəl. R.Mehdiyev; nəşrə hazırl.: İ.Həbibbəyli, K.Şükürov. – Bakı: Elm, – 2021. – 903 s.

¹⁷ Babaoğlu, H.B. Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətində yeri və rolu / H.B.Babaoğlu. – Bakı, Aypara-3, – 2009. – 328 s., s.309.

təhlükəsizlik sistemində yeri, beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində AR-in rolu, Postsovet məkanının regional təşkilatları və AR-in təhlükəsizlik maraqları kimi məsələlər araşdırılmışdır. Bundan başqa son dövrlərdə dünyada baş verən qlobal dəyişikliklər fonunda yeni keyfiyyət qazanmış müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin xüsusiyyətləri təhlil edilmiş, onun inkişaf tendensiyaları və istiqamətləri haqqında mövcud olan nəzəri yanaşmalara geniş yer verilmişdir.

H.B.Babaoğlunun digər bir işi olan “Xarici siyasət” adlı dərsliyində də Azərbaycanın regionda lider dövlətə çevrilməsi və bu prosesdə prezident İlham Əliyevin rolu probleminin müxtəlif aspektlərinə toxunulmuşdur.¹⁸ Bu dərslikdə xarici siyasətin elmi-nəzəri və konseptual əsasları öz əksini tapmışdır. Kitabda xarici siyasətdə qərar qəbulu və rasionallıq məsələsi, ictimai rəyin, media təsisatının, ölkədaxili sosioloji faktorların və qeyri-dövlət aktorlarının xarici siyasətə təsiri, realizm, idealizm, liberalizm, neorealizm və neoliberalizm, konstruktivizm kimi nəzəriyyələrin xarici siyasətə yanaşmaları, hökumət başçısı-müşavir əlaqələrinin, strateji araşdırma mərkəzlərinin xarici siyasətdə rolu kimi məsələlər nəzəri-konseptual mənbələr və empirik nümunələr əsasında diqqətə çatdırılıb. Əxlaq normalarının ümumbəşəri dəyərlər və strateji maraqlar kontekstində xarici siyasətə təsiri və dövlətlərarası münasibətlərdə rolu, beynəlxalq təşkilatlar və xarici siyasət, xarici siyasətin informasiya təminatı, xarici siyasət və diplomatiya, terrorizmin dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər sistemində təsiri kimi məsələlər də dərslikdə əks olunub. Azərbaycanın xarici siyasətinin başlıca istiqamətləri, prinsipləri və prioritetləri, ölkənin xarici siyasət resursları və mexanizmləri, Azərbaycanın xarici siyasətində enerji təhlükəsizliyi məsələləri də kitabda yer alan mövzular sırasındadır.

Azərbaycanın neft diplomatiyasına həsr olunmuş tədqiqatlar da dissertasiya mövzusu baxımından əhəmiyyətlidir. İ.H.Əliyev o cümlədən E.X.Nəsirov, E.Hertzig və başqalarının əsərlərini göstərmək olar ki, bunlarda “Əsrin müqaviləsi”, Bakı-Tbilisi –

¹⁸ Babaoğlu, H.B. Xarici siyasət / H.B.Babaoğlu. – Bakı: Elm, – 2009. – 324 s.

Ceyhan, Bakı – Novorossiysk neft kəmərləri və s. ətrafında gedən gərgin diplomatik mübarizədən bəhs olunur.¹⁹ Müəlliflər bu məsələləri müasir dövrdə beynəlxalq münasibətlərin başlıca amilləri kimi qiymətləndirir, Əsrin müqaviləsinin və ümumilikdə Heydər Əliyevin neft strategiyasının Azərbaycanın iqtisadi inkişafında oynadığı rolu göstərmiş və bu istiqamətdə İlham Əliyevin apardığı siyasətin xüsusiyyətlərini araşdırmışlar.

Bundan başqa Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətində iştirakı, regionda apardığı siyasət, dünya dövlətləri və eləcə də qonşu dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqələri kimi mövzularda araşdırmalar aparmış müəlliflərdən M.C.Qasımlı N.İ.Məmmədov, Ə.M.Həsənov, R.Ə.Mehdiyev adlarını çəkmək olar.²⁰

Bu müəlliflərin işlərində xarici siyasətin Azərbaycan modelinin xüsusiyyətləri araşdırılır, Xəzər dənizi-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı böyük ölkələrin geopolitik maraqları və siyasəti arxa plan olaraq götürərək Azərbaycan Respublikasının keçmişini, bu gününü və gələcək inkişafını müəyyənləşdirməyə və ölkənin əsas milli inkişafını izah etməyə çalışılır. Bundan əlavə qeyd edilən

¹⁹ Əliyev, İ.H. Azərbaycan nefti dünya siyasətində / İ.H.Əliyev. – Bakı: Azərbaycan, – 1997. – 263 s.; Алиев, И.Г. Каспийская нефть Азербайджана / И.Г.Алиев. – Москва: Известия, – 2003. – 712 с.; Nəsirov, E.X. Azərbaycan nefti və beynəlxalq müqavilələr. 1991-1999-cu illər / E.X.Nəsirov. – Bakı: Qanun, – 1999. – 104 s.; Hertzig, E. The new Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia / E.Hertzig. – London: Royal Institute of International Affairs, – 1999. – 252 p.

²⁰ Qasımlı, M.C. Azərbaycan Respublikasının diplomatiya tarixi. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003). I hissə / M.C.Qasımlı. – Bakı: Mütərcim, – 2015. – 648 s.; Qasımlı, M.C. İlham Əliyev Azərbaycan tarixinin mühüm illərinin müəllifidir // Azərbaycan. – 2016, 16 oktyabr. – s.3; Həsənov, Ə.M. Azərbaycanın geosiyasəti / Ə.M.Həsənov. – Bakı: Zərdabi LTD MMC, – 2015. – 1055 s.; Həsənov, Ə.M. Azərbaycanın müasir geosiyasi inkişafı: mövcud vəziyyət və perspektivlər // – Bakı: Geostrategiya, – 2011. № 1(01), – s. 10-20; Mehdiyev, R.Ə. Qloballaşma dövrünün tələbləri / R.Ə. Mehdiyev. – Bakı: XXI – Yeni Nəşrlər Evi, – 2005. – 584 s.; Mehdiyev, R.Ə. Yeni siyasət: inkişafa doğru: [2 cildə] / R.Ə. Mehdiyev. – Bakı: Oskar NPM, – c.1. – 2008. – 581 s.; Məmmədov, N.İ. Xarici siyasətin Azərbaycan modeli. Məqalələrdən seçmələr (1997-2011) / N.İ. Məmmədov. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2012. – 464 s.; Məmmədov, N.İ. Xarici siyasət: reallıqlar və gələcəyə baxış / N.İ. Məmmədov. – Bakı: Qanun, –2013. – 264 s. və d.

işlərdə enerji mərkəzləri, Xəzər dənizinin enerji resurslarının inkişafı və dünya bazarına ixracatı, şərq-qərb nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması, Azərbaycanın və digər region ölkələrinin bölgədəki və dünyadakı geosiyasi və geoiqtisadi fəaliyyətləri, bölgədəki enerji, tranzit, beynəlxalq nəqliyyat, nəqliyyat və rabitə sistemləri, Avropa və transmilli dünya, Cənubi Qafqaz, Xəzər-Qara Dəniz ölkələri təhlil olunmuşdur.

Xəzərin statusu ətrafında diplomatik mübarizə, Xəzər probleminin beynəlxalq tərəfləri R.N.Musabəyov və P.Q.Darabadinin işlərində də araşdırılmışdır.²¹ Belə ki, müəlliflər Qafqaz və Xəzər dənizi regionunu dünya tarixindəki yerini təhlil edərək, onun müasir dövrdə, müasir geosiyasi şərtlər daxilində hansı mövqeyə malik olmasını araşdırmış, XXI əsrin başlanğıcında bu regionda Azərbaycanın oynadığı liderlik rolunu tədqiq etmiş, Xəzərin statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesini nəzərdən keçirərək, mövcud problemləri müəyyənləşdirməyə çalışmışlar.

Beləliklə, nəzərdən keçirilmiş tədqiqat işlərindən göründüyü kimi bu işlərdə dissertasiya işinin həsr edildiyi mövzunun müxtəlif aspektlərinə toxunulmuş, dissertasiya işinin mahiyyətinə aid olan bəzi elmi problemlər tədqiq edilmişdir. Lakin bu dissertasiyanın həsr olunduğu elmi problem yeni bir problem olmaqla kompleks şəkildə tədqiqata cəlb edilməmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Bir region olaraq Qafqazda tarixin müasir mərhələsində baş verən hadisə və proseslər, regiondakı dövlətlərin qarşılıqlı münasibətləri tədqiqatın **obyektini** təşkil edir. Tədqiqatın **predmeti** kimi Azərbaycan Respublikasının Qafqazın lider dövlətinə çevrilməsi prosesini, bu prosesə təsir göstərən amilləri, bu prosesdə İlham Əliyevin fəaliyyəti və rolunu göstərmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. İşin əsas məqsədi müasir dövrdə Qafqazda yaranmış yeni tarixi və geosiyasi reallıqlar

²¹ Musabəyov, R.N. Xəzər status qazanmağa yaxındır? // – Bakı: Region+, – 2014. №16 (224), – s.10-13; Дарабади, П.Г. Геоистория Каспийского региона и геополитика современности / П.Г.Дарабади. – Баку: Элм, – 2002. – 192 с.; Дарабади, П.Г. Кавказ и Каспий в мировой истории и геополитике XXI века / П.Г.Дарабади. – Москва: Весь Мир, – 2010. – 216 с.

çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının yerini müəyyənləşdirərək onun bu regionda lider dövlətə çevrilməsində Prezident İlham Əliyevin rolunun üzə çıxarılması və İlham Əliyevin siyasi kursunun Azərbaycanın lider dövlət mövqeyinin möhkəmlənməsinə yönəlmiş istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Sözgedən məqsəd əsas götürülməklə dissertasiya işində aşağıdakı **vəzifələrin** həllinə cəhd göstərilmişdir:

- Ümummillə lider Heydər Əliyevin irsinin müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli sərvəti kimi təhlil edilməsi;

- Ulu öndər Heydər Əliyev irsinin davamçısı və siyasi varisi olaraq İlham Əliyevin dövlətçilik strategiyasının əsas xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;

- “Əsrin müqaviləsi”nin Qafqazda yeni zirvələrə aparan yol kimi nəzərdən keçirilməsi;

- Qafqaz bölgəsində yeni transmilli layihələrin həyata keçirilməsində İlham Əliyevin rolunun aydınlaşdırılması;

- Regional enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində İlham Əliyevin enerji siyasətinin əsas istiqamətlərinin araşdırılması;

- Qafqazda yeni geosiyasi reallığın yaranmasında İlham Əliyevin rolunun üzə çıxarılması;

- İlham Əliyevin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsi və həlli siyasətinin başlıca istiqamətlərinin tədqiq edilməsi;

- regionda sülhün və sabitliyin təminatçısı kimi Azərbaycan Respublikasının yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsi;

-Azərbaycan-Rusiya strateji əməkdaşlığının möhkəmləndirilməsində İlham Əliyevin uğurlarının işıqlandırılması;

- Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərinin inkişafında İlham Əliyevin rolunun açıqlanması.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın metodoloji əsasını tarixşünaslıq və beynəlxalq əlaqələr elminin ümumi qəbul olunmuş üsulları əhatə edir. Tarix elmlərində tətbiq olunan ümumməntiqi metodlardan - analiz və sintez, ümumiləşdirmə, həmçinin tarixi təsvir metodundan istifadə edilməklə yanaşı, dissertasiya işinin hazırlanmasında müqayisəli və sistemli təhlil metodlarına da üstünlük verilmişdir. Problemin əhatə etdiyi dövr bir çox sənədlərlə

zəngin olduğundan işin yazılması prosesində müqayisəli təhlilə geniş yer verilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddələri aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Dövlət başçısı İlham Əliyevin birbaşa rəhbərliyi ilə yerinə yetirilən ardıcıl inkişaf xəttinin yeni mərhələsində ölkədə sözün əsl mənasında innovasiyalı cəmiyyət quruculuğu ümummilli layihə miqyası almışdır. Son illər ərzində Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən islahatlar sayəsində istehsalın mühüm amili kimi Respublikada innovasiyanın tərəqqisi üçün istənilən zəmin yaradılmışdır.

- İşğalçı Ermənistanın təcavüzkar siyasəti nəticəsində Azərbaycan 30 ilə yaxın müddətdə müharibə vəziyyətində yaşasa da, əvvəlcə ümummilli liderin, daha sonra onun siyasi varisi Prezident İlham Əliyevin söyləri hesabına öz milli quruculuq siyasətini həyata keçirmiş, region dövlətləri ilə dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərini inkişaf etdirmişdir.

- 27 sentyabr 2020-ci ildə Ermənistanın növbəti təxribatlarına qarşı başlanılan II Qarabağ müharibəsi nəticəsində məhz Ali baş komandan İlham Əliyevin həm hərbi sahədə, həm də diplomatik sahədə uğurlu fəaliyyəti nəticəsində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə son qoyulmuş və Azərbaycan özünü işğal altında olan torpaqlarını azad etmişdir. 10 noyabr 2020-ci il tarixində imzalanmış Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya dövlət başçılarının Bəyannaməsi ilə müharibə başa çatmış, Bəyannamədə nəzərdə tutulan regionda nəqliyyat və kommunikasiya əlaqələrinin açılması istiqamətində aparılan danışıqlar vasitəsilə regionda davamlı sülhə və əməkdaşlığa nail olmaq məqsədilə fəaliyyətə başlanılmışdır.

- Vaxt ötdükcə Azərbaycan beynəlxalq enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin adi iştirakçısından əsas iştirakçısına çevrilir. Bu, ondan yaranır ki, həm daxili, həm də beynəlxalq müstəvidə enerji təhlükəsizliyi məsələsi Prezident cənab İlham Əliyevin xarici siyasət strategiyasının vacib istiqamətini əhatə edir.

- İlham Əliyevin başçılığı ilə həyata keçirilən uğurlu diplomatik siyasət nəticəsində Azərbaycanın beynəlxalq və regional problemlərin həllində, beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətində rolu

artır. Daxili islahatlar və səmərəli xarici siyasət nəticəsində Azərbaycan Qafqazda lider dövlətə çevrilmişdir.

- Prezident İlham Əliyev Azərbaycanı müasir və güclü dövlətə çevirmək məqsədini sadəcə deklarativ bəyanatlarla göstərmir, onun dəqiq icra mexanizmlərinin təyin edilməsi istiqamətində də ciddi addımlar atır. Azərbaycan hazırda yalnız Qafqazın deyil, Avropanın tolerantlıq, sülh və inkişaf mərkəzlərindən biri olaraq tanınır. Respublikamızda aparılan çoxmədəniyyətli dialoq ayrı-ayrı dinlərə və mənşəyə sahib olan insanlar arasında sülh mühitində birgəyaşayışın ideal nümunəsi kimi əhəmiyyət kəsb edir.

- Müasir dövrümüzdə bütün inkişaf sahələrində uğurlu nəticələrin əldə edilməsində həlledici rol oynayan amil məhz İlham Əliyev şəxsiyyəti olmuşdur. Çünki məhz onun yeritdiyi siyasət nəticəsində, həmçinin idman, mədəniyyət, turizm sahələrində həyata keçirilən tədbirlər vasitəsilə də Azərbaycan dünyada daha yaxşı tanınmağa başlanmış və yalnız neft ölkəsi kimi deyil, həm də idman və mədəniyyət ölkəsi kimi çox böyük nüfuz qazanmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Problemin işlənmə dərəcəsində müxtəlif tədqiqat işlərinin nəzərdən keçirilməsi onu göstərir ki, “Azərbaycan Respublikasının Qafqazda lider dövlətə çevrilməsində İlham Əliyevin rolu” elmi problem olaraq Azərbaycan tarixşünaslıq elmində ilk dəfə olaraq dissertasiya səviyyəsində kompleks şəkildə tədqiqata cəlb edilir. Məhz bu müddəa dissertasiya işinin həsr edildiyi mövzunun elmi yeniliyini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Bundan başqa AR Prezidenti İlham Əliyevin Ümummilliyat lider Heydər Əliyevin Qafqazdakı siyasətini yeni keyfiyyət mərhələsində davam etdirməsi, regionda yeni transmilli layihələrin həyata keçirilməsində İlham Əliyev siyasətinin əsas xüsusiyyətləri, regional enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində İlham Əliyevin enerji siyasətinin əsas istiqamətləri, II Qarabağ müharibəsindən sonra regionda yeni geosiyasi reallıqların yaranmasında İlham Əliyevin rolu, bu yeni tarixi şəraitdə Azərbaycanın regionda sülh və sabitliyinin təminatçısı olmaq məqsədilə apardığı siyasətin başlıca hərəkətverici qüvvəsi olaraq İlham Əliyev şəxsiyyətinin tədqiqi kimi məsələləri də tədqiqat işinin elmi yeniliyi kimi qiymətləndirmək olar.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti dissertasiya işinin materiallarının və aparılmış çoxtərəfli tədqiqatların nəticələrinin Azərbaycanın yeni regional siyasət konsepsiyalarının hazırlanmasındakı rolu ilə müəyyən edilir. İşin materiallarından və elmi nəticələrindən, Azərbaycan diplomatlarının beynəlxalq aləmdəki praktiki fəaliyyətlərində, Azərbaycanın regiondakı fəaliyyət tarixinə dair ümumiləşdirilmiş əsərlərin yazılmasında, tarixşünaslıq və beynəlxalq münasibətlər üzrə tələbə və magistrın hazırlanması prosesində geniş şəkildə istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobeşiyası və tətbiqi. Müəllifin tədqiqat mövzusunun müxtəlif aspektlərinin təhlilinə həsr etdiyi və dissertasiya işinin əsas məzmununun əks olunduğu dördü xaricdə olmaqla, 9 məqaləsi nəşr olunmuşdur. Bundan başqa müəllif 6 beynəlxalq, 2 respublika elmi-praktik konfransda iştirak edərək tədqiqat zamanı əldə etdiyi nəticələrə dair 8 məruzə ilə çıxış etmiş, həmin məruzələr çap olunmuş və bu yolla aprobeşiyadan keçmişdir. Bundan başqa dissertasiyada iddia edilən fikir və təkliflər işin yerinə yetirildiyi kafedranın toplantılarında müzakirə edilmiş, iddiaçının hesabatları dinlənilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinin Qafqaz xalqları tarixi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın həcmi. Dissertasiya işi giriş, 8 yarımfəslə özündə birləşdirən 4 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. Giriş - 29239 işarə, birinci fəsil - 52293 işarə, ikinci fəsil - 50184 işarə, üçüncü fəsil - 64785 işarə, dördüncü fəsil - 62554 işarə, nəticə - 7966 işarə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı – 21875 işarədən ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 161 kompüter çap səhifəsi, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 269134 işarədən ibarətdir.

II.DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin işlənmə dərəcəsi araşdırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, aprobasiyası və tətbiqi nəzərdən keçirilir və işin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı və dissertasiyanın həcmi göstərilir.

Dissertasiya işinin I fəslı **“İlham Əliyev Ümummilli lider Heydər Əliyevin Qafqazda yeritdiyi siyasətin layıqlı davamçısıdır”** adlanır və iki yarım fəsildən ibarətdir.

I fəslin **“Ümummilli lider Heydər Əliyevin irsi müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli sərvətidir”** adlı II yarım fəsli Azərbaycanın ən yeni tarixində mühüm bir mərhələyə – XX əsrin son 30 ili və XXI əsrin əvvəli, həmin dövrdə ölkəmizə başçılıq etmiş tanınmış dövlət və siyasi xadim, ümummilli lider Heydər Əliyevin irsinin tədqiqinə həsr edilmişdir.

Bu yarım fəsildə qeyd edilir ki, hər iki ictimai-siyasi quruluşda, həm Sovetlər İttifaqı, həm də müstəqillik dövründə məhz Heydər Əliyevin başçılığı ilə Azərbaycan iqtisadiyyatı qüdrətlənmiş, nüfuzu artmış, milli mənafeyi, milli mentaliteti, mədəniyyət və mənəviyyatı qorunmuş və tərəqqi etdirilmişdir.

1970-1985-ci illərdə Heydər Əliyevin başçılığı ilə tərtib edilən kompleks təkamül planlarının tətbiqi ölkəmizin tarixində tayı bərabəri olmayan yeniliklər və yüksəlişlə sonlanmışdır. IX və X beşilliklər ərzində 1945-ci ildən 1970-ci ilə kimi olan dövrdəkindən daha çox məhsul emal olunmuşdur. Nəticədə, əvvəllər bütün mühüm göstəricilər üzrə Ümumittifaq göstəricilərindən çox arxada qalan Azərbaycan tez müddət ərzində köhnə İttifaqın ən çox inkişaf etmiş ölkələrindən birinə çevrildi.

Vurğulanmışdır ki, 1993-cü ildə ölkəmizdə II dəfə hakimiyyətə gələn ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın xarici siyasət kursunu qlobal güc qütblərinin gərginlik sektorlarına salmadan, çevik manevrlərlə inkişaf etdirirdi.

Bundan başqa göstərilmişdir ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin tətbiq etdiyi balanslaşdırılmış siyasət günümüzdə Azərbaycanın regional

liderliyinin əsasında dayanan ən vacib amillərdəndir. Heydər Əliyevin strateji düşüncə tərzini və siyasi peşəkarlığı ölkəmiz üçün yararlı olan vəzifənin öhdəsindən gəlmiş, ötən dövr ərzində Azərbaycan region, eyni zamanda qeyri-region ölkələri ilə əlaqələrini konstruktiv müstəvidə qurmuş və inkişaf etdirmişdir. Ulu öndərin təməlini qoyduğu və onun varisi İlham Əliyevin keyfiyyətə zənginləşdirərək davam etdirdiyi daxili və xarici siyasət kursu hesabına ölkəmiz regionda və bütövlükdə dünyada böyük nüfuza malik və intensiv şəkildə tərəqqi edən ölkələrdən birinə çevrilmişdir.

I fəslin ikinci yarımfəslini **“İlham Əliyev ulu öndər Heydər Əliyev irsinin davamçısı, siyasi varisidir”** adlanır. Bu yarımfəsilə göstərilmişdir ki, Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan, ölkə rəhbəri İlham Əliyev tərəfindən mükəmməlcə yürüdülmüş siyasət nəticəsində ölkəmizdə dayanıqlı, davamlı, insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına ehtiva edən tərəqqinin Azərbaycan modeli yaradılmışdır.

Vurğulanmışdır ki, 2003-cü ildən etibarən Azərbaycanın həyatında yeni dəyişikliklər nəzərə çarpırdı. Ölkəmizin iqtisadi tarixində müstəqilliyin son 18 illik dövrü ən yüksək tərəqqi dövrü hesab edilir. 2003-2021-ci illərdə ölkəmiz uğur qazanan, azad xarici siyasət həyata keçirən, milli maraqlarını ciddi şəkildə müdafiə edən, yer üzündə güclü dövlət kimi özünü tanıtmışdır. Həmin dövrlərdə BTC neft, BTƏ qaz kəmərlərinin istifadəsi, Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinin qurulması, Azərbaycanın BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi nümayəndə olması ölkəmizi Avroatlantik məkanda önəmli tranzit ölkəyə və iri iqtisadi layihələrin təşəbbüsçüsünə və təşkilatçısına çevirməkdən əlavə, onları bacarıqla gerçəkləşdirən etibarlı tərəfdaş olaraq tanıtmışdır.

Keçən illər ərzində İlham Əliyevin başçılığı ilə uğurla həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət hesabına ölkə iqtisadiyyatı 7 dəfədən çox artmış, qeyri-neft sahəsinin ÜDM-də payı 69 faiz olmuş, ən az əməkhaqqı 11,7 dəfə, bir nəfərə düşən orta aylıq əməkhaqqı isə 6,3 dəfə artaraq 489,3 manat olmuşdur.²²

²² Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri – 2017/tərt. ed. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. – Bakı, – 2017. – 812 s., – s.51.

Fəsildə nəticə olaraq göstərilmişdir ki, İlham Əliyevin son 18 illik fəaliyyətinin üstün cəhəti onun pragmatik siyasi lider kimi gerçəkliyi operativ və obyektiv formada dəyərləndirməyi, milli maraqlar naminə prinsipial addımlar atmağı, istənilən ekstremal mühitdə ən optimal, düzgün qərar qəbul etməyi, eyni zamanda ölkənin taleyüklü problemlərinə anlayışla yanaşmağı bacarmasından ibarətdir. Yer kürəsinin xəritəsində adı bilinməyən, bədnam erməni lobbisinin təsiri ilə təhdidlərə və ədalətsizliklərə uğrayan, məlumat blokadası şəraitində haqlı yerini dünyaya göstərə bilməyən ölkəmiz bu gün tamamilə fərqli statusda tanınır. Azərbaycan bu gün bir çox regional mövzularda vacib oyunçulardan hesab edilir, regiondakı əhəmiyyətli heç bir layihə Azərbaycansız reallaşa bilməz. Nüfuzu beynəlxalq miqyasda ilbəl möhkəmlənən Azərbaycan dünya ölkələri içərisində öz layiqli yerini tutub. Ölkəmizdə keçirilən mötəbər müsabiqə və yarışlar, beynəlxalq sammit, forum, sərqi və s. kimi tədbirlər beynəlxalq aləmdə qazandığımız böyük etimadın bəhrəsidir.

Dissertasiyanın iki yarım fəsildən ibarət olan II fəslə **“Qafqaz bölgəsində yeni transmilli layihələrin həyata keçirilməsində İlham Əliyevin fəaliyyəti”** adlanır. Bu fəslin **“Əsrin müqaviləsi”**: **Qafqaz bölgəsində yeni zirvələrə aparan yol**” adlı I yarım fəslində göstərilir ki, ölkəmizin reallaşdırdığı enerji siyasəti bütövlükdə regionun siyasi və iqtisadi rifahına xidmət edir. Cənab İlham Əliyev xüsusi qeyd etmişdir ki, *“Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi neft və qaz layihələri bu gün dünyada enerji tərəqqisinin möhkəm təməlidir”*.²³ Azərbaycanın enerji siyasəti barəsində danışarkən xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, bu siyasətin banisi Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyev olmuşdur.

Ümummillə lider Azərbaycan neft strategiyasını müəyyənləşdirərkən, başlıca iqtisadi, siyasi, geostrateji amilləri də nəzərə alaraq, neftin üçüncü minillikdə Azərbaycan xalqına, onun gələcək nəsillərinə xidmət etməsinin istiqamətlərini müəyyən etmişdir. Dünya birliyinə inteqrasiya və regionda beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını qoyan bu qlobal enerji layihəsi, o cümlədən ölkəmizin azad dövlət olaraq öz təbii

²³Əliyev, İ.H. İqtibaslar və təhlil / İ.H. Əliyev. – Bakı: Azərbaycan, – 2006. – 328 s., – s.236.

resurslarına sahib çıxmasına, milli mənafeyinə, iqtisadi və siyasi maraqlarına istiqamətlənmişdi. Bütün bunlar beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın nüfuzunun artırılmasına, inkişaf imkanlarının genişlənməsinə yönəlmiş və öz dolğun ifadəsini “Əsrin müqaviləsi” ndə tapmışdır. Müqavilə 1994-cü ildə, sentyabrın 20-də imzalanmışdır.

Vurğulanmışdır ki, “Əsrin müqaviləsi”nin mühüm siyasi əhəmiyyəti vardır. Bu müqavilə Azərbaycanın suveren dövlət olduğunu, öz sərvət və təbii ehtiyatları barəsində müstəqil sərəncam vermək hüququna malik olduğunu əməli olaraq nümayiş etdirdi. Qərb şirkətləri və onların mənsub olduqları dövlətlər Azərbaycanın iqtisadi tərəfdaşına çevrildi.

II fəslin II yarım fəslə olan **“Regional enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində İlham Əliyevin siyasəti”** adlı ikinci yarım fəslin tədqiqindən məlum olur ki, hazırki dövrdə Azərbaycan neft strategiyasının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi ilə yanaşı, Heydər Əliyev siyasətinin davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin başçılığı ilə qaz ixracat siyasəti ilə əlaqədar strateji məqsədlər də müəyyənləşdirilməyə başlamışdır. Azərbaycan hazırda beynəlxalq satış mərkəzlərinə (Türkiyə, Rusiya, Gürcüstan) qaz ixrac edən bölgədəki tək ölkədir. Bu səbəbdən də Avropa Birliyi tərəfindən “Cənub” qaz dəhlizinin “təminedicisi və iştirakçısı” olaraq qəbul edilməkdədir. Bu strategiya meylinə Azərbaycan uzun bir müddətdə AB üçün strateji təbii qaz ixracat edən ölkə olmağı hədəfləyir.

Bütün mürəkkəb proseslərin sonunda Azərbaycan tərəfindən də TANAP layihəsinin seçilməsində həlledici rol Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə aid olmuşdur. Məhz onun diplomatik söyləri nəticəsində Azərbaycan transmilli dünyanın yardımı ilə regionun neft-qaz hasili və eksportu sahəsindəki geoiqtisadi mövqelərini gücləndirib, həm də özünün etibarlı tərəfdaş imicini qoruyub saxlayıb.

Ölkə prezidentinin öz çıxışlarında çox düzgün olaraq vurğuladığı kimi, Azərbaycanın iştirakı ilə regionda həyata keçirilən enerji layihələri yalnız bu sahəyə öz təsirini göstərmir. Belə layihələr bir daha Azərbaycanın əlverişli geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi mövqeyini sübut edir və gələcəkdə yeni kommunikasiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün zəmin rolunu oynayır.

III fəsil “Qafqazın ən böyük konfliktli olan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində İlham Əliyevin rolu” adlanır və iki yarım fəsildən ibarətdir.

“Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsində İlham Əliyevin rolu” adlı birinci yarım fəsilin tədqiqi zamanı məlum olur ki, Azərbaycanda bütün sektorlarda olduğu kimi, Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş müstəqil xarici siyasət kursu da davam etdirilir. Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət dövlətin beynəlxalq nüfuzunun daha da güclənməsinə, milli təhlükəsizliyin, mütəmadi inkişafın və ölkə vətəndaşlarının mənafelərinin müdafiəsinin təmin olunmasına qulluq edir.

Azərbaycan Prezidenti kimi İlham Əliyev keçən dövr ərzində bütün səfərlərində, beynəlxalq tədbirlərdə iştirakı zamanı, Azərbaycanda keçirdiyi görüşlər zamanı, müsahibə və çıxışlarında Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı fikirlərini kifayət qədər açıq və əhatəli ifadə edirdi. Dövlət başçısı İlham Əliyevin dəyişməyən mövqeyi bundan ibarət idi ki, biz ərazi bütövlüyümüzü bərpa edəcəyik, bu münaqişə yalnız beynəlxalq hüquq və beynəlxalq təşkilatların qərarları əsasında həll olunmalıdır.²⁴

Lakin zaman göstərdi ki, Ermənistan daima münaqişənin həll edilməsinə maneələr yaratmaq və danışıqlar prosesini imitasiya etməklə var olan status-kvonu qoruyub saxlamağa çalışmışdır. Beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən də Ermənistana qarşı heç bir tədbirin görülməməsi sülh prosesini dalana dirəmişdir. Ermənistanda 8 may 2018-ci ildə N.Paşinyanın hakimiyyətə gəlməsi, onun münaqişənin tənzimlənməsi ilə əlaqədar qeyri-konstruktiv mövqeyi və “Qarabağ Ermənistandır və nöqtə” fikrini dilə gətirməsi onsuz dalana dirənmiş danışıqlar prosesini davam etdirməyi mənasız bir işə çevirdi. Onun bu sözlərinə cavab olaraq isə Prezident İlham Əliyev Valdayda keçirilən konfransda “Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi!” demiş və onun bu sözləri Azərbaycanın haqq mübarizəsinin lozunquna çevrilmişdir.²⁵

²⁴ Əhmədov, E.İ. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü: Beynəlxalq təşkilatların və böyük dövlətlərin siyasəti / E.İ.Əhmədov. – Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, – 2015. – 368 s., – s.254.

²⁵ Zəfər salnaməsinin 44 günü / layihə. rəhb. və tərt. müəll. A.Novruzov. – Bakı: Maarif, – 2021. – 318 s., – s.35.

44 gün davam edən II Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycan əsgər və zabitləri böyük qəhrəmanlıq, şücaət göstərərək şərəfli missiyanı həyata keçirdi, Ermənistan ordusunu darmadağın edərək torpaqlarımızı erməni işğalçılarından azad etdi.

II Qarabağ müharibəsi və ondan sonra imzalanan üçtərəfli bəyanat ilə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə son qoyuldu. Bu münaqişə Cənubi Qafqazda sülh və əməkdaşlıq üçün ən böyük təhdid idi. Münaqişənin sona çatması ilə Azərbaycan regiondakı sülhün davamlı olması üçün nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrini bərpa etmək istiqamətində Rusiyanın vasitəçiliyi ilə Ermənistanla danışıqlara başlamışdır. Azərbaycanın üçtərəfli bəyanatla qazandığı digər bir üstünlük isə Ermənistan ərazisindən Azərbaycanın əsas ərazisinin Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə birləşdirən Zəngəzur korridorunun açılması barədə razılaşma oldu. Bu korridor vasitəsilə NMR blokadadan qurtaracaq və Azərbaycan Türkiyə arasında quru əlaqəsi yaranacaqdır.

Beləliklə, 30 ilə yaxın davam edən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini sülh yolu ilə həll etmək mümkün olmasa da Azərbaycan hərbi yolla Ermənitan dövlətini sülhə məcbur etdi və bu münaqişə başa çatdı. Bundan sonrakı dövrdə isə Ermənistanın öz boynuna götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməsi şərti ilə Azərbaycan Cənubi Qafqazda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlığın daimi olması üçün əlindən gələni edəcək və bununla da regiondakı lider mövqeyini daha möhkəmləndirəcəkdir.

III fəslin ikinci yarım fəsili **“Azərbaycan Respublikası Qafqaz regionunda sülhün və sabitliyin təminatçısı kimi”** adlanır. Burada göstərilir ki, Azərbaycanın Qafqazda öz geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji maraqlarının təminatı istiqamətində yürütdüyü regional siyasətin mahiyyəti, vəzifələri və istiqaməti haqqında Ulu öndər Heydər Əliyev və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev dəfələrlə çıxış etmiş, ayrı-ayrı beynəlxalq tribunalardan öz fikirlərini səsləndirmişlər.

Yarım fəsildə qeyd edilir ki, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsindən sonra Azərbaycan qarşısına qoyduğu bu vəzifələrin öhdəsindən daha uğurla gələ biləcəkdir. Belə ki, 10 noyabr üçtərəfli Bəyanatının əsas bəndlərindən biri regionda nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin bərpa edilməsi və Azərbaycanın əsas ərazisi ilə Naxçıvan MR arasında quru əlaqəsinin – Zəngəzur

dəhlizinin açılması müddəsidir. Münaqişənin həlli nəticəsində Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh müqaviləsinin imzalanmasından sonra regionda Azərbaycan, Türkiyə, İran, Rusiya, Gürcüstan və Ermənistan arasında səmərəli regional əməkdaşlıq platformasının formalaşdırılması məsələsi müzakirə olunur. Bu istiqamətdə irəli atılmış addımlar kimi 2021-ci ilin 11 yanvarında və 26 noyabrında Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya dövlət başçılarının keçirilmiş görüşlərini göstərmək olar. Bu görüşlərdə müzakirə olunan məsələlər, qəbul edilən bəyanatlar onu göstərir ki, Ermənistan tərəfi qəbul edilmiş qərarların icrasında öz öhdəsinə düşəni dəqiqliklə yerinə yetirsə regionda bütün nəqliyyat-kommunikasiya xətləri açılacaq, Cənubi Qafqaz Şimal-Cənub, Şərq-Qərb dəhlizindəki mövqeyini daha da möhkəmləndirəcəkdir. Bunlar isə öz növbəsində Azərbaycanın Qafqaz regionundakı liderliyini daha da möhkəmlətməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Dissertasiya işinin IV fəslə "İlham Əliyev və regionda əməkdaşlıq məsələləri" adlanır və iki yarım fəaldən ibarətdir.

"Azərbaycan - Rusiya strateji əməkdaşlığının möhkəmləndirilməsində İlham Əliyevin uğurları" adlı birinci yarım fəsilə qeyd edilir ki, müasir dövrdə ikitərəfli qonşuluq münasibətlərindən başlayan Azərbaycan-Rusiya münasibətləri strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinədək qalxmışdır. Sözügedən mərhələ Prezident İlham Əliyevin adı ilə əlaqədardır. Məhz Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu xarici siyasət strategiyası nəticəsində Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası arasında tarixi əhəmiyyətli münasibətlərin strateji tərəfdaşlıq həddinə yüksəldilməsi hər iki dövlətin milli maraqlarına, suverenlik hüquqlarına cavab verən yol keçərək reallaşan zərurətdir.

Qeyd edilənlər özünü II Qarabağ müharibəsi zamanı Rusiyanın nisbətən obyektiv mövqə nümayiş etdirməsində göstərdi. Ermənistanla hərbi müttəfiq olmasına baxmayaraq Rusiya dövləti Ermənistanın tərribatçı çağırışlarına məhəl qoymayaraq müharibənin Ermənistanın ərazisində getmədiyini, Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü bərpa etdiyini qeyd etmişdir. Məhz Rusiyanın vasitəçiliyi ilə 10 noyabrda döyüş əməliyyatlarına son qoyan dövlət başçılarının üçtərəfli bəyanatı imzalanmış və regionda davamlı sülh və əməkdaşlıq üçün əsaslar yaradılmışdır. Bəyanatın ən vacib bəndlərindən biri də keçmiş Dağlıq

Qarabağ Muxtar Vilayətinin ərazisinə və Laçın korridoruna rus sülhməramlıların yerləşdirilməsi oldu. Rus sülhməramlılarının fəaliyyətində bəzi problemlər olsa da Azərbaycan onların bu problemləri aradan qaldıracağına, obyektiv şəkildə fəaliyyət göstərərək regionda sülh və təhlükəsizliyə öz töhfələrinə verəcəyinə inanır.

“Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərinin inkişafında İlham Əliyevin rolu” adlı ikinci yarımfəsilin tədqiqində məlum olur ki, Azərbaycanla Gürcüstan arasında ikitərəfli münasibətlərdə yeni mərhələnin əsası Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtmasından sonra qoyuldu və bu münasibətlər onun siyasi varisi İlham Əliyev tərəfindən müasir dövrümüzdə də uğurla davam etdirilir.

Ötən 30 il ərzində hər iki dövlət arasında münasibətlər o qədər dərinləşmişdir ki, onu kənar qüvvələr və ya hansısa yerli sərəştəsiz siyasətçilərin eksperiment və alternativ axtarışı sarsıda bilməz. Ötən müddət ərzində İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan özünün etibarlı qonşuluq prinsipinə əsaslanaraq Gürcüstanın enerji təhlükəsizliyi ilə bağlı çətin anlarında köməklik göstərməklə, eyni zamanda qarşılıqlı asılılıq faktorundan qonşu dövlətə və gürcü xalqının iradəsinə qarşı heç zaman təzyiq vasitəsi kimi istifadə etməməklə özünün mehriban qonşuluq və etibarlı strateji tərəfdaşlıq prinsiplərinə sadıq qaldığını sübut etmişdir. Bundan əlavə, İlham Əliyev aqressiv separatizm və işğalçılıqdan əziyyət çəkən ölkənin başçısı kimi bu müddətdə istər ikitərəfli görüşlər, istərsə də müxtəlif beynəlxalq tədbirlər çərçivəsində daim Gürcüstanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləmişdir. Bütün bunlar Azərbaycan və Gürcüstan arasında möhkəm təməllərə əsaslanan və hər iki xalqın strateji maraqlarına cavab verən nümunəvi münasibətlər kimi hələ uzun illər regionun inkişafının və rifahının əsas hərəkətverici qüvvəsi olacağını deməyə əsas verir.

Dissertasiyanın **“Nəticə”** hissəsində tədqiqata yekun vurularaq, başlıca qənaətlər ümumiləşdirilmişdir. Tədqiqat zamanı əldə etdiyimiz nəticələrdən bir neçəsi aşağıdakı kimidir:

- Ölkəmiz 30 ildir ki, qarşılaşdığı mürəkkəb situasiyaların öhdəsindən gələrək müstəqilliyini və suverenliyini möhkəmlətmək yolu ilə irəliləyir. Ulu öndər Heydər Əliyevin tətbiq etdiyi balanslaşdırılmış siyasət günümüzdə Azərbaycanın regional liderliyinin əsasında dayanan ən vacib amillərdəndir. Heydər Əliyevin strateji düşüncə tərzini və siyasi

peşəkarlığı ölkəmiz üçün vacib olan vəzifənin öhdəsindən gəlmiş, ötən dövr ərzində Azərbaycan region, eyni zamanda qeyri-region ölkələri ilə əlaqələrini konstruktiv müstəvidə qurmuş və inkişaf etdirmişdir. Ulu öndərin təməlini qoyduğu və onun varisi İlham Əliyevin keyfiyyətə zənginləşdirərək davam etdirdiyi daxili və xarici siyasət kursu hesabına Azərbaycan regionda və bütövlükdə dünyada böyük nüfuza malik və intensiv şəkildə tərəqqi edən ölkələrdən birinə çevrilmişdir.

- II Qarabağ müharibəsi zamanı İlham Əliyev özünü güclü siyasətçi, dövlət başçısı və Ali Baş Komandan kimi bir daha sübut etdi. Prezident İlham Əliyev Azərbaycan ordusunu öz başçılığı ilə qələbələrə apararkən, bir neçə xarici KİV təmsilçisinə müsahibələr verərək siyasi müvəffəqiyyət də qazandırdı. 30 ilə yaxın davam edən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini sülh yolu ilə həll etmək mümkün olmasa da Azərbaycan hərbi yolla Ermənistan dövlətini sülhə məcbur etdi və bu münaqişə başa çatdı. Bundan sonrakı dövrdə isə Ermənistanın öz boynuna götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməsi şərti ilə İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Cənubi Qafqazda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlığın daimi olması üçün əlindən gələni edəcək və bununla da regiondakı lider mövqeyini daha möhkəmləndirəcəkdir.

- II Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın qələbəsindən, Ali baş komandan İlham Əliyevin başçılığı ilə Azərbaycan ordusunun və xalqının işğal edilmiş torpaqlarımızı geri qaytarmasından sonra Cənubi Qafqaz regionunda yeni geosiyasi vəziyyət formalaşmağa başlamışdır. 2020-ci ilin 10 noyabr Bəyannaməsinin bəndlərindən birində nəzərdə tutulan Zəngəzur dəhlizinin açılması Azərbaycanın tranzit ölkə kimi mövqeyini bir daha möhkəmlətməmiş olacaq. Azərbaycan tarixi İpək yolunun üzərində yerləşdiyindən, müasir dünyada Çinin, Cənubi-Şərqi Asiyanın digər inkişaf etmiş ölkələrinin iqtisadi gücü sürətlə artdığından bu ölkələrlə Avropanı birləşdirən quru xəttinin Azərbaycan ərazisindən keçməsi onu bütün sahələrdə daha güclü edəcəyi və dünyada nüfuzunu daha da artıracağı şübhəsizdir.

- 2021-ci ilin 12 noyabrında İstanbulda Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VIII zirvə görüşündə təşkilatın adı dəyişdirilərək artıq Türk Dövlətləri Təşkilatı olaraq adlandırıldı. Bu zirvə görüşündən sonra türk dünyasına aid olan ölkələr arasında əməkdaşlıq və inteqrasiyanın daha da güclənəcəyi proqnozlaşdırılır. Mərkəzi Asiyanın

türk dövlətlərini Türkiyə və Avropaya birləşdirəcək halqa kimi yenə Azərbaycan çıxış edəcək. Bu istiqamətdə Zəngəzur dəhlizinin əhəmiyyəti daha da aydın görünür.

- Zəngəzur dəhlizinə aid bəndin 10 noyabr Bəyannaməsinə salınması, AR Prezidentinin çıxışlarından bəlli olduğu kimi, şəxsən İlham Əliyev tərəfindən israrla üstündə durulmuş məsələ olmuşdur. Yalnız bu fakt İlham Əliyevin uzaqgörən və strateji qərarlar qəbul edə bilən bir dövlət başçısı, lider kimi xarakterizə etməyə kifayət edər. Bütün qeyd edilənlər isə son illərdə Azərbaycanın İlham Əliyevin başçılığı ilə əldə etdiyi uğurlar onu yalnız Cənubi Qafqaz regionunun lideri kimi mövqeyini möhkəmlətdiyinin göstəricisi deyil, eyni zamanda bu liderlik mövqeyini genişləndirərək Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionuna yaydığını da göstərir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin dərc etdirdiyi əşğındakı əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan Heydər Əliyev ideyalarının layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında // – Gəncə: Elmi Xəbərlər, – 2015. – s. 224-227.

2. İlham Əliyev Cənubi Qafqaz bölgəsində beynəlxalq layihələrin həyata keçirilməsinin təşəbbüskarı və aparıcı qüvvəsidir // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: – 2015, – s.335-336.

3. İlham Əliyev və Cənubi Qafqaz müasir geosiyasi şəraitdə // Gənc tədqiqatçıların H. Əliyevin 92 illiyinə həsr edilmiş III Beynəlxalq elmi-praktik konfransı, – Bakı: – 2015, – s.1439-1440.

4. İlham Əliyev Ümummillə lider Heydər Əliyevin layiqli davamçısıdır // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, Ümummillə lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci il ildönümünə həsr olunmuş VI beynəlxalq elmi konfransın materialları 2-ci hissə, –Bakı: – 2015, – s.273-276.

5. Роль Ильхама Алиева в становлении в регионе независимой Азербайджанской Республики в лидер государство // Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти, міжнародна науково-практична конференція, – Херсон, – 2015, с. 74-77.

6. Роль Ильхама Алиева в развитии Азербайджано–Российских отношений // – Tbilisi: Intercultural communications, –2015. №25, – с.131-137.

7. İlham Aliyev's position in the resolution of ethnic conflicts in the South Caucasus // – Chisinau: International scientific journal Law and politology, – 2015. № 30, – p.38-41.

8. İlham Əliyev və Azərbaycanca multikulturalizmin inkişafı // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XX Respublika elmi konfransının materialları: II cild, – Bakı: – 2016, – s.566-568.

9. Роль Ильхама Алиева в развитии Азербайджано–Грузинские отношение // – Москва: Единый всероссийский научный вестник, – 2016. Часть 1, №2, –с. 4-6.

10. İlham Aliyev's position in the resolution conflict between Azerbaijan and Armenia // VI International Academic Congress “Fundamental and Applied Studies in EU and CIS countries”, – Cambridge: – 2016, – p. 474-480.

11. Heydər Əliyev siyasəti və İlham Əliyev tərəfindən bu siyasətin yerinə yetirilməsi // – Bakı: Geo-Strategiya, – 2017. № 3 (39), – s.65-68.

12. İlham Əliyev və “Əsrin müqaviləsi”nin yeni zirvələrə doğru açdığı yol // – Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2017. № 3, – s. 227-231.

13. Prezident İlham Əliyev və Qafqazda Azərbaycanın iqtisadi inkişaf tempi // AMEA, Qafqazşünaslıq institutu, Qafqazşünasların I Beynəlxalq Forumu: 2-ci kitab, – Bakı: – 2017, – s.447-452.

14. Qafqazın ən böyük etnik konflikti olan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində İlham Əliyevin rolu //“Qafqazda dövlətlərarası münasibətlər: 100 il əvvəl və müasir dövr” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans: I hissə, – Bakı: 23-24 may, –2018, – s.550-559.

15. Ümummillî lider Heydər Əliyevin irsi müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli sərvətidir // – Lənkəran: Elmi Xəbərlər, – 2018. № 2, – s.115-121.

16. İlham Əliyevin xarici siyasətində TAP və TANAP layihələrinin əhəmiyyəti // – Bakı: Geostrategiya, – 2019. №6 (54), – s.93-98.

17. Азербайджанская Республика как гарант мира и стабильности в регионе // «edu.e–history.kz» электрондық ғылыми журналы, – 2019. № 4(2). URL: <https://edu.e–history.kz/kz/publications/view/1318>.

Dissertasiyanın müdafiəsi **17 iyun 2022-ci** il tarixində saat 11:00-da Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.20 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1148, Bakı ş., Akademik Zahid Xəlilov küç., 33

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Bakı Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat **17 may 2022-ci** il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 06.05.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 47192 işarə

Tiraj: 100